УДК 398

А.К. Җәләлиева

ХӘМИТ ЛАТЫЙПОВ – МИЛЛИ ТРАДИЦИЯЛӘРНЕ ҮСТЕРҮЧЕ

Статья посвящена творчеству челнинского художника Хамита Латыпова – графика, живописца, скульптора, мастера декоративного искусства. Автор статьи анализирует произведения Х. Латыпова, выполненные в художественной обработке дерева и керамике, рассматривает использование им в творчестве фольклорных сюжетов. В художественной обработке дерева мастер сочетает в основном выемчатую (трехгранную, контурную, и др.) и рельефную виды резьбы. Кроме этого, Хамит Латыпов расписывает дерево в авторской узнаваемой манере. Также им создан ряд национальных сувениров, декоративных ваз и скульптурных композиций в керамике.
Ключевые слова: декоративное искусство, резьба по дереву, роспись по дереву, керамика, интерпретация, фольклор.

The article is devoted to the work of the Chelny artist Khamit Latypov – graphic artist, painter, sculptor, master of decorative art. The author of the article analyzes the works of Kh. Latypov, made in the artistic woodworking and ceramics and studies his using of folklore stories in his work. In the artistic woodworking the master combines mainly notched (triangular, contour, etc.) and relief types of carving. In addition, Khamit Latypov paints the tree in the author's recognizable manner. He also created a number of national souvenirs, decorative vases and sculptural compositions in ceramics.
Keywords: decorative arts, wood carving, wood painting, ceramics, interpretation, folklore.

Татарстан Республикасының атказанган сәнгать эшлеклесе Хәмит Нәҗип улы Латыйпов – декоратив һәм сынлы сәнгатьнең (нәкыш, графика, скульптура) төрле юнәлеш һәм төрләрендә милли сәнгать алымнарын үстерүче һәм әйдәп баручы осталарның берсе.

Рәссам профессиональ сәнгатькә урау һәм авыр юллар аша килә. Х. Латыйпов 1949 елда Пермь өлкәсенең Половинка бистәсендә туа, тиздән аның әти-әнисе Башкортстанның Илеш районы Бүләр авылына күченеп китә. Ул бик яшьли ятим кала. 1964 елда Х. Латыйпов Уфа музыка-педагогия училищесына укырга керә. Ләкин матди хәле начар булу сәбәпле, беренче курста ук укуын ташлап, Семилетка бистәсендә нефтьче булып эшли башлый. Бүләргә кире кайткач, аны авыл клубы мөдире итеп куялар, ә 1967 елдан Югары Яркәй район үзәгендә чыгып килгән «Маяк» газетасында бизәүче вазифасын үти башлый [Латыйф, б. 161]. Уфа төзелеш техникумында берьеллык балта осталары курсларын тәмамлагач, 1968 елда Дүртөйле районындагы нефть чыгару берләшмәсенә эшкә килә [Латыйп]. 1972–1973 елларда Мәскәү өлкәсе Богородское авылында агачны кисеп-уеп бизәк

төшерү осталары әзерләүче курсларда белем ала [Даутов, Рахмани, с. 14]. Һөнәри осталыгын камилләштерү теләге аны Уфа сәнгать училищесына алып килә, 1978 елда ул «агачны сәнгати эшкәртү» белгечлеге буенча әлеге уку йортын тәмамлый.

Х. Латыйповның сәнгать училищесында укыган вакытта иҗат ителгән эшләре яссы рельефта уеп эшләү техникасында башкарылган. Алар арасында татар халык әкиятләренә багышланган «Шүрәле» (1975), «Сандугач» (1978) дивар паннолары һ.б. бар. Шулай ук «Г. Тукай әкиятләре» дип исемләнгән ике якка ачыла торган ишек (1983) – рәссамның тәүге эшләреннән берсе [Валеева-Сулейманова, с. 574].

Квадрат форматындагы «Шүрәле» панносы композициясе үзәгендә әлеге әкияти персонаж урын алган. Аның тирәсендә стильләштерелгән кеше, кош һәм үсемлек сурәтләре ясалган. Уеп эшләнгән яссылыкта әкиятнең соңгы эпизоды чагылыш тапкан. Анда Шүрәленең аптыраушта калуы, ә авыл егетенең, тапкырлыгы аркасында, урманнан исән-имин өенә кайтып китүе тасвирлана. Әкият персонажларын чолгап алган талгын һәм болыт сыман орнамент мотивлары (яфраклар, чәчәкләр, үләннәр, агачлар) татар күн мозаикасы бизәкләрен хәтерләтә. Алар караңгы фонда булулары белән игътибарны аеруча җәлеп итәләр.

Рәссам иҗатының тәүге чорында язылган панно яки кисеп-уеп бизәкләп эшләнгән ишек өстендәге кәкре сызыклар татар чигешендәге бизәкләргә ошаган. Алар, органик төстә үрелеп, бердәм декоратив яссылык хасил итәләр.

1984 елдан алып 1990 еллар уртасына кадәр Х. Латыйпов Башкортстанның Туймазы шәһәре фарфор заводында рәссам-дизайнер булып эшли. Аның эскизлары буенча милли сувенир эшләнмәләре күпләп җитештерелә (декоратив вазалар, сервизлар, кечкенә сыннар). Форма һәм фактура белән уңышлы тәҗрибәләр «Беренче авангардчыларга» (1992), «Диңгез суүсемнәре» (1992) һ.б. кебек скульптур вазаларда чагылдырыла. Мәсәлән, «Беренче авангардчыларга» дип аталган өч авызлы, түгәрәк скульптур вазалар аналитик кубизм стилендә башкарылган. Аларның кыска һәм гади аклы-каралы бизәлеше Каземир Малевич нәкышен хәтерләтә. «Диңгез суүсемнәре» сериясендәге ике вазаның форма һәм фактуралары аеруча кызыклы: берсе – шома, икенчесе – рельефлы (фактурасы катып калган су тамчылары кебек). Алар икесе дә суүсемнәрнең сыгылмалы-бөгелмәле ботаклары рәвешендә башкарылган. «Сагыш. Картлач» (1991) керамик скульптурасында Х. Латыйпов фәлсәфи темага мөрәҗәгать итә: өлкән яшьтәге бер карт, күзләрен ярым ачкан хәлдә, уйга чумган, ул үзенең үткәндәге хатирәләрен барлый. Бу сын формасы һәм төсе белән борынгы кабер ташларын хәтерләтеп, тамашачыны мәңгелек хакындагы уйлануларга этәрә.

Сәнгать белгече Р.Г. Шаһиева билгеләп үткәнчә, Х. Латыйповның Туймазы фарфор заводында эшләгән вакыты, шулай ук 1990 еллар

башында майлы буяу һәм графика белән мавыккан чоры «аның композицияләренә кыюлык, тәвәккәллек өсти», «ул сәнгати образларны яңача аңлый һәм аңлата башлый». Агачны кисеп-уеп бизәк төшерүче һөнәрчедән чын скульпторга һәм олы рәссамга әйләнә ул [Шагеева, с. 7] 1995–2005 елларда Хәмит Латыйпов пастель («Суга бару», «Батыр», «Атка атланган кыз» (1995); «Курай» (1996); «Көтүче», «Чәй эчү» (1997)), шулай ук линогравюра һәм офорт техникаларында эшли башлый. Бу әсәрләрендә рәссам милли темага мөрәҗәгать итеп, татар һәм башкортларның гореф-гадәтләрен, тормыш рәвешен, мифологиясен чагылдыра.

2000 елда Х. Латыйпов яңадан агач белән эшләүгә әйләнеп кайта. Ул Казандагы «Туран» мәдәни үзәге остаханәсе белән уңышлы хезмәттәшлек итә: заказ буенча сандыклар, декоратив тәлинкәләр һәм паннолар ясый. Бу эшләрендә ул борынгы төрки риваятьләргә, татар халык иҗатына мөрәҗәгать итә («Тынычлыкны саклаучылар», «Гармунчы» һ.б.). «Туран» фонды өчен ясалган түгәрәк панно формасындагы әсәрләр төрлелеге һәм катлаулылыгы белән сокландыра. Х. Латыйповның композицион чишелешләре дә төрле. Алар ритмлы һәм асимметрияле урнашкан образларны колачлый («Чокырда», «Тыныч ау», «Күзәтү», «Чибәркәй»). Шул ук вакытта көзге симметриясе принциплары да кулланыла («Соло», «Кышкы кичтә», «Кошлар ашату», «Парлап» һ.б.) [Кривошеева, 2017, с. 284].

2000 еллар башыннан бүгенге көнгә кадәр рәссам агачтан һәм балчыктан сувенирлар эшли. Алар арасында еш кына өлкән яшьтәге кешеләрнең силуэтларын, музыкантларны, хатын-кыз һәм мифологик образларны күрергә мөмкин. Сәнгать белгече Р.Р. Солтанова бу яссы фигураларда борынгы таш балбаллар[1] белән охшашлык бар, дип саный [Галиуллина]. Чыннан да, балбаллар белән охшашлыкны яссы, фронталь фигураларның монолит формасында да табып була. Форма һәм фактура белән бәйле экспериментал эзләнүләр дә әлеге чорның үзенчәлеге булып тора.

2006 елда Х. Латыйпов түгәрәк форма белән эшләүгә күчә. Бал һәм кымыз салу өчен чарланып эшләнгән цилиндрик вазага төшерелгән сюжет мотивлары татар халкы тормышыннан алынган шигъри картиналар (мәсәлән, милли кием кигән егетләрнең урман эчендә курайда уйнаулары) яки урман җәнлекләре һәм кошлар белән бәйләнгән. Бу эшләнмәләрдәге бизәкләр кыска һәм төгәл, күбесе Болгар һөнәрчеләренә һәм Казан ханлыгы чоры осталарына ук билгеле булган яссы уем белән сырлап эшләнгән [Шкляева, б. 112]. Агач өслектә уйгыч белән гаҗәеп төгәллектә эшләү, артык детальләр булмау җиңеллек хисе тудыра [Кривошеева, 2022, с. 125]. Бу Х. Латыйповның югары профессионализмга ия булуы турында сөйли.

---

[1] Борынгы төрки халыкларда кабер ташы өстендәге сыннар.

Рәссам агачка бизәк төшерүдә шулай ук камиллеккә ирешә, шул рәвешле үзенә генә хас стиль тудыра. Үзәктә кеше яки мифик хайван, кош фигуралары урын алган кечкенә үлчәмле бизәкле такталар дикъкатны аеруча үзләренә җәлеп итә. Фон татар орнаментларындагы үсемлек-чәчәк мотивлары (лаләләр, канәферләр, тукранбашлар, пальметталар, агачлар һ. б.) белән тутырыла. Бизәк төшергәндә рәссам локаль, чиста, ачык буяулар куллана. Бу эшләрендә ул татар халкының көндәлек тормышын һәм бәйрәмнәрен чагылдыра. Мәсәлән, курайда уйнаучы яшь егетләр, җайдаклар, көянтә аскан кызлар һ.б. сурәтләнә. Шулай ук әкиятләрдән һәм риваятьләрдән алынган сюжетлар («Сак-Сок», «Зилант», «Умай» һ.б.) тасвирлана. Әлеге ачык, якты рәсемле тактачыклар төсләр гаммасы, композицион чишелеше буенча рәссамның нәкыше белән аваздаш.

Х. Латыйпов үз осталыгын камилләштереп кенә калмый, агачны кисеп-уеп бизәк төшерү сәнгатен пропагандалау буенча да актив эшчәнлек күрсәтә. 1999 елда аның инициативасы буенча 49 нчы номерлы Туймазы һөнәр лицеенда агачны уеп бизәк төшерүче белгечлеге буенча 3 еллык бүлек ачыла. Ә 2020 елда рәссамның эскизлары буенча Алабуга сәнгать училищесы базасында студентлар тарафыннан акрил буяулар белән бизәкле паннолар эшләнә.

Х. Латыйпов рәссамнарның гына түгел, әдәбиятчыларның да тирән ихтирамын казанды. Ул – Татарстан Язучылар берлеге әгъзасы. Ул үз хисабына татар һәм рус телләрендә дистәгә якын китап нәшер итте. Бу китапларда аның шигырьләре, фәлсәфи фикерләре, иллюстрацияләре урын алган.

Татарстанның хәзерге заман декоратив сәнгате үсешендә Х. Латыйпов гаять мөһим роль уйный: ул агачны кисеп-уеп бизәк төшерү ысулларын камилләштерде, профессиональ сәнгатьтә гомумтөрки фольклор образларын, татар һәм башкорт халкының тормышын киң яктыртa.

Хәмит Латыйпов – татар халкының сәнгатен бик нечкә тоемлый һәм аңлый, аны үз иҗатында чагылдыручы иҗатчы. Ул үзен иҗатның төрле юнәлешләрендә – керамикамы ул, нәкышме, агачны кисеп-уеп бизәк төшерүме, сынлы сәнгатьме яки шигъриятме – һәммәсендә дә үзен фәлсәфи мәгънәле әсәрләрен бизәкләр теле белән баетучы оста итеп танытты.

Әдәбият

Валеева-Сулейманова Г.Ф. Латыпов Хамит Назипович / гл. ред. М.Х. Хасанов.Татарская энциклопедия. Казань: Институт Татарской энциклопедии Академии наук Республики Татарстан, 2006. Т. 3: К–Л. С. 574–575.

Галиуллина М. Шигърияттә – рәссам, рәсемдә шагыйрь ул // Мәдәни җомга. 2022. 8 нояб. URL: http://madanizhomga.ru/news/cngat/sigieriiatta-rassam-rasemda-sagyir-ul (мөрәҗәгать көне: 26.04.2023).

Даутов Р.Н., Рахмани Р.Ф. Әдипләребез: биобиблиографик белешмәлек. Казань: Татар. кн. изд-во, 2009. Т. 2: Л–Я. 734 с.

Кривошеева Т.Н. Корни и крона пластики Хамита Латыйпова // Искусство резьбы по дереву в тюркском мире: история и современность: материалы Междунар. симп., Казань, 19–20 декабря 2017 г. / сост. Р.Р. Султанова, Л.М. Шкляева; под ред. Р.Р. Султановой. Казань, 2017. С. 282–284.

Кривошеева Т.Н. Скульптура Татарстана: альбом / Т.Н. Кривошеева, Д.Д. Хисамова; [науч. ред. Р.Р. Султанова]. Казань: Татар. кн. изд-во, 2022. 319 с.: ил.

Латыйп Хәмит // Татарстан Республикасы Язучылар берлеге. URL: https://sptatar.com/latyyp-h-mit (мөрәҗәгать көне: 26.04.2023).

Латыйф Хәмит. Галәми гамь: сынлы сәнгать һәм шигырьләр / [кереш сүз язучы Р. Шаһиева]. Казан: Татар. кит. нәшр., 2006. 168 б. Текст парал.: татар, рус.

Шагеева Р.Г. Уелган бизәкләр = Резьба по дереву: альбом. Казань: Татар. кн. изд-во, 2021. 197 с.

Шкляева Л.М. Народное искусство домовой резьбы у татар Среднего Поволжья середины XX – начала XXI века: семантика и стилевые особенности. Казань: Татар. кн. изд-во, 2020. 127 с.

Җәләлиева Айгөл Кәниф кызы,
ТР ФА Г. Ибраһимов исемендәге Тел, әдәбият һәм сәнгать институтының
Сәнгать белеме үзәге фәнни хезмәткәре